

Мошинська Я. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються теоретико-правові та практичні аспекти застосування інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні. Актуальність теми обумовлена поєднанням двох об'єктивних факторів: з одного боку, суттєвим підвищенням соціальних та правових ризиків для дітей під час військових дій, а з іншого – ускладненням виконання батьківських обов'язків унаслідок вимушеного переміщення сімей, тимчасової розлуки, перебування батьків на тимчасово окупованих територіях або за кордоном. Ці обставини формують нові виклики для органів опіки та піклування, судів та інших суб'єктів правового регулювання сімейних відносин, що вимагає переосмислення традиційних підходів до застосування крайніх заходів сімейно-правового впливу, зокрема позбавлення батьківських прав.

Для досягнення поставленої мети використано комплекс методів наукового аналізу, включаючи аналіз чинного законодавства України, вивчення судової практики 2022–2025 років, порівняльно-правовий метод, а також комплексний аналіз електронних та наукових джерел.

Проаналізовано підстави позбавлення батьківських прав відповідно до статей 164–166 СК України, Закону України «Про охорону дитинства» та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, закріпленого у статті 3 Конвенції ООН про права дитини. Автор досліджує, як воєнні обставини вплинули на формування правової позиції судів щодо оцінки поведінки батьків, особливо у випадках тривалої розлуки, проживання за кордоном, мобілізації та перебування на тимчасово окупованих територіях.

У статті систематизовано нову судову практику 2022–2025 років, зокрема постанови Верховного Суду у справах № 401/1944/22, № 147/277/24, № 185/9339/21 та рішення місцевих судів щодо позбавлення батьківських прав. На основі аналізу цих рішень виявлено, що суди дотримуються диференційованого підходу: позбавлення батьківських прав застосовується лише за наявності переконливих доказів свідомого і тривалого ухилення від виконання батьківських обов'язків, а воєнний стан не є автоматичним виправданням бездіяльності. Водночас судова практика демонструє обережність та уважність до обставин, що ускладнюють виконання батьківських обов'язків, таких як тривала розлука або вимушене проживання за межами України. При цьому враховується, що рішення про позбавлення батьківських прав повинно бути крайнім заходом, застосовуваним лише тоді, коли неможливо захистити інтереси дитини іншими засобами.

У результаті дослідження сформовано ключові висновки: по-перше, суди застосовують комплексний та індивідуальний підхід до оцінки поведінки батьків; по-друге, воєнний стан не звільняє від обов'язку виховання та утримання дитини; по-третє, критично оцінюються формальні документи, висновки органів опіки та піклування, а суди надають перевагу матеріалам, що реально відображають умови життя дитини; по-четверте, практика свідчить про поступове формування єдиних підходів до доказування та застосування крайнього заходу сімейно-правового впливу.

Таким чином, стаття може бути корисною для науковців, практикуючих юристів, суддів, працівників органів опіки та піклування, а також усіх, хто цікавиться проблематикою захисту прав дитини в умовах надзвичайних обставин. Вона сприяє поглибленому розумінню сучасних тенденцій у правозастосуванні, формуванню науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики судового розгляду спорів про позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, захист цивільних прав, захист сімейних прав, батьки, діти, позбавлення батьківських прав, воєнний стан.

Постановка проблеми. Сім'я як основний осередок суспільства відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини, забезпеченні її фізичного, психічного та морального розвитку [1]. У цьому контексті батьківські права та обов'язки мають не лише приватно-правове, а й публічно-правове значення, оскільки держава зобов'язана втручатися у сімейні правовідносини у випадках, коли поведінка батьків становить загрозу правам та законним інтересам дитини [2]. Одним із найбільш радикальних інструментів такого втручання є інститут позбавлення батьківських прав, який традиційно розглядається як крайній захід сімейно-правової відповідальності.

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією російської федерації суттєво трансформувало умови реалізації сімейних правовідносин [3]. Масове внутрішнє переміщення населення, вимушена міграція за кордон, розлука батьків із дітьми, мобілізація, загибель або поранення членів сім'ї, перебування на тимчасово окупованих територіях – усі ці обставини безпосередньо вплинули на можливість належного виконання батьками своїх обов'язків [4]. За таких умов питання застосування інституту позбавлення батьківських прав набуло особливої соціальної та правової чутливості.

Практика національних судів у період дії воєнного стану засвідчує зростання кількості спорів, пов'язаних із визначенням меж допустимого втручання держави у сімейне життя. З одного боку, існує об'єктивна необхідність оперативного та ефективного захисту прав дитини у випадках її фактичного залишення без батьківського піклування. З іншого – постає ризик формального підходу до оцінки поведінки батьків, які через війну тимчасово не мають можливості виконувати свої обов'язки у звичному обсязі. Це зумовлює потребу у глибокому науковому аналізі співвідношення норм національного сімейного законодавства, міжнародних стандартів захисту прав дитини та актуальної судової практики.

Актуальність дослідження зумовлена також відсутністю спеціального нормативного регулювання інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану, що покладає на суди обов'язок самостійно формувати підходи до правозастосування з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини, пропорційності та справедливого балансу між приватними і публічними інтересами. У цьому зв'язку особливого значення набуває аналіз сучасних електронних науково-практичних джерел, офіційних роз'яснень прав-

ничих інституцій та судової практики, що формується в умовах воєнного часу.

З огляду на викладене, дослідження інституту позбавлення батьківських прав у період воєнного стану є своєчасним і необхідним як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє виробленню науково обґрунтованих підходів до захисту прав дитини та удосконалення правозастосовної діяльності в умовах надзвичайних викликів сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблематика позбавлення батьківських прав традиційно перебуває у фокусі уваги вітчизняних учених-правників. Значний внесок у дослідження цього інституту зробили О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, Н.В. Волкова, К.М. Глиняна, З.В. Ромовська, Н.М. Крестовська, С.Я. Фурса, О.М. Калітенко, Л.М. Баранова, О.І. Сафончик, Л.М. Токарчук та багато ін., які аналізували підстави, порядок та правові наслідки позбавлення батьківських прав у мирний час. Окремі аспекти захисту прав дитини та вплив надзвичайних правових режимів на сімейні правовідносини висвітлювалися у працях сучасних науковців і практиків, а також у публікаціях правничих спільнот і громадських організацій. Водночас умови воєнного стану зумовили появу нових викликів, що потребують додаткового наукового осмислення з урахуванням актуальної судової практики та електронних джерел.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження особливостей застосування інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні, з'ясування актуальних проблем правозастосування, аналіз судової практики та формування науково обґрунтованих висновків щодо балансу між правами батьків і найкращими інтересами дитини в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Інститут позбавлення батьківських прав є одним із найсуворіших заходів сімейно-правової відповідальності, що застосовується виключно з метою захисту прав та законних інтересів дитини [3]. Відповідно до статей 164-166 Сімейного кодексу України, позбавлення батьківських прав допускається лише за наявності чітко визначених законом підстав, серед яких ухилення від виконання батьківських обов'язків щодо виховання дитини, жорстоке поводження з нею, хронічний алкоголізм або наркоманія батьків, експлуатація дитини та інші форми протиправної поведінки. Вказані підстави мають вичерпний характер і підлягають

вужькому тлумаченню, що послідовно підтверджується у практиці Верховного Суду [5].

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією російської федерації істотно ускладнило застосування зазначених норм на практиці [3]. Збройний конфлікт спричинив масове переміщення населення, тривалу розлуку батьків із дітьми, мобілізацію, перебування осіб на тимчасово окупованих територіях або за межами держави, що об'єктивно вплинуло на можливість належного виконання батьківських обов'язків [5]. За таких умов формальне невиконання окремих обов'язків не завжди може свідчити про умисне ухилення від батьківства чи материнства, на що звертається увага у сучасних аналітичних та електронних науково-практичних джерелах [4].

У період дії воєнного стану судова практика України з питань позбавлення батьківських прав зазнала певної еволюції, водночас зберігши базовий підхід до розуміння цього інституту як виключного та крайнього заходу сімейно-правової відповідальності. Аналіз рішень судів 2022–2025 років свідчить про пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини та підвищені вимоги до доказування винної поведінки батьків.

Так, у постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 10 листопада 2023 року у справі № 401/1944/22 (провадження № 61-10115св23) суд наголосив, що добровільна заява матері або батька про відмову від дитини не може розцінюватися як самостійна та достатня підстава для позбавлення батьківських прав. У рішенні зазначено: «позбавлення батьківських прав є виключним заходом, який може застосовуватися лише за умови доведеності свідомого та винного ухилення від виконання батьківських обов'язків, а не як наслідок формальної відмови від дитини» [6].

Подальший розвиток цієї правової позиції простежується у постанові Верховного Суду від 19 лютого 2025 року у справі № 147/277/24, у якій касаційний суд визнав правомірним позбавлення батьківських прав у зв'язку з багаторічним ухиленням батька від участі у вихованні та утриманні дитини. Верховний Суд підкреслив: «тривале і системне невиконання батьківських обов'язків, за відсутності об'єктивних перешкод, свідчить про усвідомлене самоусунення особи від батьківства та суперечить найкращим інтересам дитини» [7].

Водночас у практиці апеляційних судів простежується обережний підхід до застосування цього інституту. Так, ухвалою Хмельницького апеляцій-

ного суду від 29 січня 2024 року суд залишив без змін рішення суду першої інстанції про відмову у позбавленні батьківських прав матері, зазначивши, що «складні життєві обставини та неналежні побутові умови самі по собі не можуть отожднюватися з винним ухиленням від виконання батьківських обов'язків» [8].

Показовим є також рішення Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 20 лютого 2025 року у справі № 761/17651/24, в якому суд відмовив у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, наголосивши, що «вимушена тривала розлука між батьками і дитиною, спричинена воєнними діями та окупацією території, не може автоматично визнаватися доказом ухилення від виконання батьківських обов'язків без оцінки всієї сукупності доказів» [9].

Окремої уваги заслуговує правова позиція Верховного Суду, викладена у постанові від 29 січня 2024 року у справі № 185/9339/21 (провадження № 61-8918сво23), відповідно до якої досягнення дитиною повноліття під час розгляду справи не позбавляє суд обов'язку надати правову оцінку поведінці батьків у попередній період. Суд зазначив: «факт досягнення дитиною повноліття не усуває необхідності встановлення порушень батьківських обов'язків, які мали місце до цього моменту» [8].

Ключовим орієнтиром для судів у справах цієї категорії залишається принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, закріплений у статті 3 Конвенції ООН про права дитини та статті 7 Сімейного кодексу України [10]. У практиці Європейського суду з прав людини послідовно наголошується, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом втручання держави у сімейне життя та має застосовуватися лише за умови його необхідності й пропорційності поставленій меті. В умовах воєнного стану ці стандарти набувають особливого значення з огляду на надзвичайний характер обставин, у яких перебувають сім'ї [11].

Аналіз сучасної судової практики свідчить про поступове формування диференційованого підходу до вирішення спорів про позбавлення батьківських прав. У рішеннях національних судів простежується тенденція до відмови від формалізму та зосередження на з'ясуванні реальних причин невиконання батьківських обов'язків [11]. Зокрема, у публікаціях Національної асоціації адвокатів України аналізуються судові рішення, в яких проживання одного з батьків за кордоном або на тимчасово окупованій території не визнавалося самостійною підставою для позбавлення

батьківських прав за умови підтримання зв'язку з дитиною та участі у її матеріальному забезпеченні [12].

Разом із тим, судова практика засвідчує наявність справ, у яких суди доходять висновку про обґрунтованість позбавлення батьківських прав, якщо встановлюється факт свідомого та тривалого самоусунення батьків від життя дитини без поважних причин, навіть з урахуванням умов воєнного стану. У таких випадках наголошується, що воєнний стан не звільняє від базових обов'язків щодо виховання та утримання дитини і не може використовуватися як універсальне виправдання бездіяльності [13].

Особливого значення у справах про позбавлення батьківських прав у період воєнного стану набуває питання доказування. Обмежені можливості збирання доказів та доступу до інформації зумовили зростання ролі електронних доказів, зокрема електронного листування, відеозв'язку, платіжних документів, а також довідок про проходження військової служби чи перебування за кордоном [14].

Важливу роль у механізмі захисту прав дитини відіграють органи опіки та піклування, висновки яких є одним із ключових доказів у судовому процесі [14]. В умовах воєнного стану суди дедалі частіше критично оцінюють формальні висновки таких органів, надаючи перевагу комплексним та обґрунтованим матеріалам, що враховують реальні умови життя дитини.

Законодавче регулювання сімейних правовідносин у період воєнного стану здійснюється з урахуванням положень Сімейного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це зумовлює необхідність системного та індивідуалізованого підходу до вирішення кожної справи про позбавлення батьківських прав.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що інститут позбавлення батьківських прав у період воєнного стану виконує насамперед захисну функцію, спрямовану на забезпечення стабільного та безпечного середовища для розвитку дитини з урахуванням реальних можливостей і поведінки кожного з батьків у надзвичайних умовах [3].

Висновки. Проведене дослідження теоретико-правових та практичних аспектів позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні дає підстави для формування низки узагальнених і водночас конкретизованих висно-

вків, що відображають сучасний стан правового регулювання та тенденції правозастосування у цій сфері.

По-перше, інститут позбавлення батьківських прав, закріплений у Сімейному кодексі України, зберігає свій характер виключного та крайнього заходу сімейно-правової відповідальності навіть за умов воєнного стану. Аналіз чинного законодавства та судової практики 2022-2025 років переконливо свідчить, що запровадження особливого правового режиму не змінило базових підходів до його застосування, а лише ускладнило оцінку фактичних обставин справ, пов'язаних із виконанням батьківських обов'язків. Воєнний стан не є ані автоматичною підставою для позбавлення батьківських прав, ані безумовним виправданням їх невиконання.

По-друге, ключовим орієнтиром для судів залишається принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, який має пріоритет як над приватними інтересами батьків, так і над формальними підставами звернення до суду. Судова практика засвідчує, що при вирішенні спорів суди дедалі частіше відходять від формального підходу та здійснюють комплексну оцінку поведінки батьків, враховуючи не лише сам факт розлуки з дитиною, а й її причини, тривалість, наявність або відсутність реального зв'язку з дитиною, участь у вихованні та матеріальному забезпеченні.

По-третє, у період воєнного стану особливого значення набуває питання доведення вини батьків у невиконанні батьківських обов'язків. Досліджена практика Верховного Суду та судів нижчих інстанцій свідчить про посилення вимог до доказової бази: позбавлення батьківських прав визнається правомірним лише за наявності сукупності доказів свідомого, тривалого та системного ухилення від виконання обов'язків щодо дитини. При цьому суди обґрунтовано відмежовують такі ситуації від випадків вимушеної бездіяльності, зумовленої воєнними діями, окупацією територій, мобілізацією або вимушеним виїздом за кордон.

По-четверте, практика органів опіки та піклування, хоча й залишається важливим елементом доказування у справах цієї категорії, піддається критичній оцінці з боку судів. Висновки цих органів не мають наперед визначальної сили та повинні перевірятися у сукупності з іншими доказами. Такий підхід сприяє підвищенню рівня захисту прав дитини та запобігає формальному застосуванню крайнього заходу сімейно-правового впливу.

По-п'яте, дослідження судової практики 2022–2025 років дає підстави стверджувати про поступове формування єдиних підходів до застосування інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану. Верховний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні єдності правозастосування, формуючи правові позиції щодо неприпустимості використання цього інституту як засобу вирішення конфліктів між дорослими або спрощення процедур, пов'язаних із виїздом дитини за кордон, отриманням соціальних виплат чи вирішенням майнових питань.

По-шосте, з огляду на викладене, обґрунтованою видається необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання та правозастосовної практики. Доцільним є розроблення методичних рекомендацій для судів та органів опіки та піклування щодо оцінки поведінки бать-

ків в умовах воєнного стану, а також уточнення підходів до доказування вини у справах про позбавлення батьківських прав. Крім того, актуальним залишається питання посилення міжвідомчої взаємодії з метою своєчасного виявлення ситуацій, у яких права та інтереси дитини дійсно потребують застосування крайнього заходу захисту.

Отже, інститут позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні функціонує в межах загальних принципів сімейного права, адаптуючись до нових соціально-правових реалій. Його застосування має бути виваженим, індивідуалізованим та спрямованим виключно на захист прав і законних інтересів дитини, що відповідає як національному законодавству, так і міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини.

Список літератури:

1. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Позбавлення батьківських прав: покрокова інструкція URL: <https://legalaid.ua/ua/pozbavlennya-batkivskyh-prav-pokrokovaya-instrukciya/>
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Позбавлення батьківських прав під час воєнного стану / Civil Voices Museum. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/articles/pozbavlennya-batkivskih-prav-pid-chas-voennogo-stanu>
5. Єдиний державний реєстр судових рішень: судова практика у справах про позбавлення батьківських прав (2022–2025 рр.) URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
6. Верховний Суд України – справа № 401/1944/22 (провадження № 61-10115св23): судова постанова від 10 листопада 2023 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_10_11_2023_roku_u_spravi_401_1944_22/
7. Верховний Суд України – справа № 147/277/24 (рішення касації від 19.02.2025). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=125296237&red=1000030caf31b3d047e4607c1f6130a7f52dd6&d=5>
8. Верховний Суд України – справа № 185/9339/21 (провадження № 61-8918сво23). Постанова від 29 січня 2024 року. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117043621>
9. Шевченківський районний суд міста Києва. Рішення від 20.02.2025 по справі 761/17651/24. URL: https://opendatabot.ua/court/125714269-18bac99d61eca6be42e9eaa6a6093e92?utm_source
10. Коли проживання за кордоном стає ухиленням від виконання батьківських обов'язків. *НААУ*. URL: <https://unba.org.ua/publications/9569-koli-prozhivannya-za-kordonom-stae-uhilennyam-vid-vikonannya-batkivskih-obovyazkiv.html>
11. Позбавлення батьківських прав: покрокова інструкція. Система безоплатної правової допомоги. URL: <https://legalaid.ua/ua/pozbavlennya-batkivskyh-prav-pokrokovaya-instrukciya/>
12. Актуальні питання практики вирішення судами справ про позбавлення батьківських прав. *Advokat Post*. URL: <https://advokatpost.com/aktualni-pytannia-praktyky-vyrishennia-sudamy-sprav-pro-pozbavlennia-batkivskykh-prav-suddia-khodakivskyj/>
13. Війна, розлука і діти: як суди вирішують спори про батьківські права. Національна асоціація адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/news/10261-vijna-rozluka-i-diti-yak-sudi-virishuyut-spori-pro-batkivs-ki-prava.html>
14. Цивільний процесуальний Кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Moshynska Ya. S. SPECIFIC FEATURES AND LEGAL CONSEQUENCES OF DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHTS UNDER MARTIAL LAW

The article examines the theoretical, legal, and practical aspects of applying the institute of deprivation of parental rights under martial law in Ukraine. The relevance of the topic is determined by the combination of two objective factors: on the one hand, a significant increase in social and legal risks for children during military hostilities, and on the other hand, the complication of fulfilling parental responsibilities as a result of forced displacement of families, temporary separation, parents' presence in temporarily occupied territories, or their stay abroad. These circumstances create new challenges for guardianship and custodianship authorities, courts, and other subjects involved in the legal regulation of family relations, which necessitates a rethinking of traditional approaches to the application of extreme measures of family-law influence, in particular the deprivation of parental rights.

To achieve the stated objective, a комплекс of scientific research methods was employed, including the analysis of current Ukrainian legislation, examination of judicial practice from 2022 to 2025, the comparative legal method, as well as a comprehensive review of electronic and scholarly sources.

The grounds for deprivation of parental rights are analyzed in accordance with Articles 164–166 of the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Child Protection,” and the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law,” as well as the principle of ensuring the best interests of the child enshrined in Article 3 of the UN Convention on the Rights of the Child. The author explores how wartime circumstances have influenced the formation of judicial legal positions regarding the assessment of parental behavior, particularly in cases involving prolonged separation, residence abroad, mobilization, and parents' presence in temporarily occupied territories.

The article systematizes recent judicial practice from 2022–2025, including rulings of the Supreme Court in cases No. 401/1944/22, No. 147/277/24, No. 185/9339/21, as well as decisions of local courts concerning deprivation of parental rights. Based on the analysis of these decisions, it is established that courts adhere to a differentiated approach: deprivation of parental rights is applied only in the presence of convincing evidence of conscious and prolonged evasion of parental duties, while martial law does not constitute an automatic justification for parental inaction. At the same time, judicial practice demonstrates caution and attentiveness to circumstances that objectively complicate the performance of parental obligations, such as prolonged separation or forced residence outside Ukraine. It is emphasized that deprivation of parental rights must remain an exceptional measure, applied only when the child's interests cannot be protected by other means.

As a result of the study, key conclusions are formulated: first, courts apply a comprehensive and individualized approach to assessing parental behavior; second, martial law does not relieve parents of their obligations to raise and support their children; third, formal documents and conclusions of guardianship and custodianship authorities are critically assessed, with courts giving priority to evidence that genuinely reflects the child's living conditions; and fourth, judicial practice indicates the gradual formation of unified approaches to standards of proof and the application of this extreme measure of family-law influence.

Thus, the article may be useful for scholars, practicing lawyers, judges, employees of guardianship and custodianship authorities, and all those interested in issues of child rights protection under extraordinary circumstances. It contributes to a deeper understanding of contemporary trends in law enforcement practice and to the development of scientifically grounded recommendations for improving legislation and judicial practice in cases concerning deprivation of parental rights under martial law in Ukraine.

Key words: family law, family legislation, family legal relations, protection of civil rights, protection of family rights, parents, children, deprivation of parental rights, martial law.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025